

V. LACINA

Cukrové řepě náleželo v českém zemědělství mimořádně důležité místo. Její význam pro produkční oblasti byl mnohem větší než by se mohlo vyvozovat z jejího 6 % podílu na osevní ploše českých zemí. Na rozdíl od obilnin nebo brambor se cukrovka nepěstovala ve všech oblastech, ale jen tam, kde byly příznivé klimatické podmínky, delší vegetační období, úrodná a spíše těžká půda. V Čechách zahrnovala řepařská oblast Polabí, dolní Povltaví a dolní Poohří, na Moravě Hanou, Dolnomoravský a Dyjskosvratecký úval. V české řepařské oblasti se pěstovala cukrovka v době svého největšího rozšíření v polovině 20. let na 16 % orné půdy a byla podle plochy nejrozšířenější plodinou.

Cukrovka měla ze všech plodin pěstovaných v Čechách největší asimilační schopnost a její pěstování přinášelo také největší finanční efekt. Vyžadovala však také větší péči. Podle zjištění Zemědělského ústavu účetnicko-správovédného byla spotřeba práce na 1 ha cukrovky zhruba sedmkrát větší než na jetel, pětkrát než na jařiny a čtyřikrát než na ozimy. Půda pod řepu se musela hluboce orat, dobře pohnout a pečlivě zpracovat, což mělo příznivý vliv i na následné plodiny. Zvláště ječmen vděčil za svou výbornou jakost cukrovce jako své hlavní předplodině. Rozšíření cukrovky v druhé polovině 19. stol. přineslo významný pokrok v agrotechnice rolnických hospodářství v Polabí a středních Čechách. Teprve v souvislosti se zaváděním řepy se v těchto hospodářstvích prosadila hluboká orba ničící plevel. Navíc se na velkostatech a statech začala právě k hnojení řepy používat průmyslová hnojiva.

ÚROVEŇ ŘEPAŘSTVÍ PŘED PRVOU SVĚTOVOU VÁLKOU

Cukrovka byla od počátku typickou plodinou tržní a rozkvět jejího pěstování byl nerozlučně spojen s rozmachem českého cukrovarnictví od šedesátých let 19. stol. Přes těžké důsledky řady krizí zvláště v letech 1874–77, 1880 až 84 a 1902–1903 se cukrovarnický průmysl vypracoval ke konci trvání Rakousko-Uherska na jedno ze základních odvětví českého průmyslu. Cukerní výroba Rakousko-Uherska se soustřeďovala právě v Čechách a na Moravě. V samotných Čechách se v průměru předválečných dvanácti let (1902/3 – 1913/14) ročně produkovalo 5 967 000 q surového cukru z produkce celé monarchie 13 528 000 q. V posledním předválečném výrobním roce 1913/14 pocházelo z českých zemí 95,3 % cukerní výroby celého Předlitavska, z toho z Čech 59,6 %, z Moravy 34,1 % a ze Slezska 1,6 %. Z Čech se vyvážel cukr do ostatních zemí monarchie a zhruba polovina se exportovala do ciziny. Cukr z českých cukrovarů přicházel počátkem 20. stol. do Anglie, Švýcarska, na Balkán, do Turecka, Levanty, přístavu Hamburk a ze zámoří hlavně do Argentiny.

Zvětšující se cukerní produkce do r. 1905 vyžadovala stále větší množství základní suroviny — cukrové řepy. Jak ukazují tabulky uváděné Vilikovským

(1936, str. 401, 402) zpracovávaly cukrovary v Čechách koncem 60. let kolem 10 mil. q, koncem 80. let již asi 20 mil. q a na počátku 20. stol. okolo 40 mil. q řepv. Rozšiřovaly se rychle osevní plochy cukrovky. Pěstování cukrovky přestalo být výlučnou doménou velkostatkářů a rozšířilo se v hospodářstvích velkých rolníků a v blízkosti cukrovarů i středních rolníků. V r. 1905 byla oseta cukrovkou největší plocha v celých dějinách českého řepářství 160 937 ha, což představovalo 6,1 % tehdejší osevní plochy Čech. V tomto roce vypěstovali řepaři 48,6 mil. q řepy, největší množství cukrové řepy, jaké se kdy v Čechách vyprodukovalo. V následujících letech se plocha cukrovky poněkud zmenšila. Export cukru se střetával se stále silnější konkurencí zámořského třtinového cukru. Odbytové potíže vyvolalo i zastavení vývozu cukru do sousedního Německa.

Přes určitou stagnaci, ke které v předvečer prvé světové války v českém řepářství docházelo, podržely si Čechy klíčové místo v řepné produkci celé Rakousko-Uherské monarchie. V průměru předválečných dvanácti let se zde pěstovala řepa na 133 000 ha a cukrovary zpracovaly ročně 36 950 000 q řepy, což představovalo 37,2 % a 41,9 % rakousko-uherského průměru. Mezinárodní srovnání ukazují, že v pěstování cukrovky představovaly Čechy světovou špičku. Řepa zde pěstovaná vynikala především vysokou cukernatostí. I když hektarové výnosy zůstávaly ještě nižší než v Německu, Belgii, Itálii a Švédsku, výnosem cukru 44,9 q/ha stály Čechy s 46,1 q těsně za Německem, stojícím ve světě na prvním místě.

Na počátku 20. stol. dosáhl rozmach českého řepářství svého zenitu. Byl zdrojem pozoruhodného hospodářského povznesení středních a velkých zemědělských závodů a základem sociálního a politického vzestupu velkých sedláků a statkářů v Polabí a středních Čechách. Ekonomicky silní řepaři tvořili nejaktivnější složku agrárního hnutí a jeho představitelé, jako byl Kubr, Švehla a Udržal, zaujali v něm také čelné pozice. Akumulované finanční prostředky řepařů tvořily prameny rodícího se agrárního kapitálu.

Důsledky válečného hospodářství v první světové válce české řepářství citelně postihly. Pěstovat řepu přestalo být výnosné a výhodné. V době válečného nedostatku potravin se omezovalo pěstování cukrovky ve prospěch obilnin a olejnin. Osevní plocha cukrovky se ve srovnání s předválečným stavem snížila o více než jednu třetinu. Klesaly i výnosy, neboť pro nedostatek pracovních sil nebyla řepa pečlivě kultivována a chyběla i průmyslová hnojiva. Navíc se cukrovka zkrmovala dobyt看em a sloužila k výrobě různých náhražek. Za poslední válečné cukrovarnické kampaně se v cukrovarech Čech zpracovalo jen 18,9 mil q řepy, což představovalo celou polovinu předválečného množství.

V prvních poválečných letech se stav řepářství zlepšoval jen pomalu. Za řízeného válečného hospodářství, které se udrželo jen do r. 1921, nebylo pro zemědělce výhodné pěstovat cukrovku, kterou museli dodávat cukrovarům za ceny stanovené státem. Obilí a jiné produkty mohli alespoň zčásti zpeněžit na černém trhu za vysoké ceny. Za této situace osevní plocha řepy zůstávala zhruba na úrovni z doby války. V r. 1922 bylo dokonce oseto jen 108 263 ha, tj. méně než v kterémkoliv válečném roce. Hned v prvních letech po válce se však zlepšovalo ošetření cukrovky, obnovilo a navíc rozšiřovalo hnojení průmyslovými hnojivy. Výnosy se opět zvyšovaly. R. 1920 průměrný výnos již dosahoval 222,1 q/ha, v následujícím roce poněkud poklesl na 198 q, ale v r. 1922 za příznivých povětrnostních podmínek stoupl na 262,6 q a překročil tak předválečný průměr. Díky vyšším výnosům produkovalo se v Čechách i při omezených osevních

plochách v prvních poválečných letech více cukrovky než na konci války. Množství zpracované cukrovky se pohybovalo v prvních třech poválečných kampaních mírně nad 20 mil. q a v kampani 1922/23 skočilo již na 24,9 mil. q.

POVÁLEČNÁ OBNOVA A NOVÝ ROZKVĚT V POLOVINĚ DVACÁTÝCH LET

Pro obnovu českého řepářství v předválečném rozsahu nebyly na začátku 20. let ještě příznivé podmínky. Byla naléhavá potřeba zajistit zásobování obyvatelstva moukou, která mimo jiné vedla k tomu, že v poměru k cenám pšenice, v řepářské oblasti nejrozšířenější obiloviny, byly ceny cukrovky stanoveny poměrně nízko. Dosahovaly r. 1919 16,6, r. 1920 33,45 a r. 1921 29,6 inflačních Kč. Přitom se cukr brzy po skončení války začal opět vyvážet, na mezinárodních trzích byl velký zájem a ceny byly dobré. Vývoz cukru každým rokem stoupal. Z kampaně 1918/19 se vyvezlo jen 1,3 mil. q cukru (v hodnotě suroviny), z kampaně 1921/22 již rovné 4 mil. q. Vývoz cukru přinášel republice počátkem 20. let velmi cenné devizy a cukr začal být právem nazýván bílým zlatem Československa. Řepaři však do zrušení řízeného obchodu s cukrem v listopadu 1921 měli jen malý prospěch z vysokých cen dosahovaných při prodeji cukru v cizině. Podle rozhodnutí vlády se měl na zisku, dosahovaném při exportu cukru, podílet stát 50 %, pěstitelé řepy 43 % a cukrovary 7 %. Skutečný podíl řepařů byl však značně nižší.

Ke zlomu došlo v r. 1923, kdy začal nový rozkvět českého řepářství. Bezprostředním podnětem k němu byly, vedle zájmu o český cukr a vysokých cen na mezinárodních cukerních trzích, rozsáhlý dovoz průmyslových hnojiv z ciziny a prudký pokles cen obilí, vyvolaný především přílivem pšenice a pšeničné mouky ze zámorí. Jestliže v r. 1921 se platilo za 1 q pšenice průměrně 281,1 Kč a v následujícím roce ještě 258,8 Kč, pak v r. 1923 klesla cena pšenice na 166,8 Kč. Závody, které za války zvětšily plochy pšenice a omezily pěstování cukrovky, začaly restringovat rozlohu cenově nevýhodné pšenice a znovu rozšiřovaly pěstování cukrové řepy, která se stávala vedle chmele nejvýnosnější plodinou pěstovanou v Čechách.

Již v r. 1923 stouply plochy cukrovky na 120 036 ha. Největší přírůstek osevu byl zaznamenán však až v r. 1924. Plocha cukrovky dosáhla v tomto roce 146 074 ha, což v Čechách představovalo maximální rozlohu v meziválečném období. V následujícím roce 1925 se v průměru celé republiky plocha cukrovky ještě dále zvětšovala a řepářství dosáhlo zenitu svého krátkého rozkvětu. Pokud šlo o samotné Čechy, vzestup se již zastavil a statistiky ukazují nepatrné snížení osevu. V těchto dvou letech vrcholné řepářské konjunktury se cukrovka podílela v Čechách 6 % na celkové osevní ploše. V samotné české řepářské oblasti pak s 16 % osevní plochy zaujímala prvé místo mezi pěstovanými plodinami.

V druhé polovině 20. let se pěstování cukrovky postupně a s výkyvy začalo opět omezovat. K poklesu došlo již v r. 1926, kdy se osev snížil vlivem nepříznivých cen cukru. V r. 1927 rozloha cukrovky sice znovu stoupla, ale v následujícím roce v důsledku narůstající cukerní krize poklesla na 114 tisíc ha, Zhruba na této úrovni se udržovala i v letech 1929, 1930, přesto, že na podzim 1928 propukla v československé cukerní výrobě v plné síle odbytová krize. Čeští řepaři, využívající výhodnější situace českých cukrovarů, se na počátku krize ještě bránili dalšímu snižování ploch cukrovky. V r. 1930 pěstovali v Če-

chách cukrovku na ploše jen o 2,5 % nižší než v r. 1928, zatímco moravští řepaři snížili plochu cukrovky o 14,3 % a slovenští dokonce o 16,5 %.

Pohyb osevních ploch cukrovky v Čechách i v celé republice ukazuje tab. I, sestavená na základě údajů publikovaných ve Zprávách SÚS.

Výnosy cukrovky měly po celá 20. léta vzestupnou tendenci. Je to jev pozoruhodný, neboť v důsledku pozemkové reformy se zvětšilo mezi pěstiteli postavení drobných a středních rolnických hospodářství, která měla za Rakouska nízké výnosy. Díky rozvinuté poradenské a osvětové práci zemědělských škol, Ústřední jednoty řepařů a také některých cukrovarů, střední a zčásti i drobní iepaři dodržovali agrotechnické zásady. Vedle hnojení stájovými hnojivy již ve 20. letech přihnojovali cukrovku i průmyslovými hnojivy. Podle poněkud nadnesených údajů dotazníkové akce Zemědělského ústavu účetnicko-správo vědného používala v letech 1926—1930 na 1 ha zemědělské půdy hospodářství o výměře 2—5 ha 215 kg a o výměře 5—20 ha 216 kg průmyslových hnojiv. Nejvíce hnojili drobní a střední rolníci superfosfátem, dále ledkem a draselnou solí; díky dobrému hnojení a dodržování agrotechniky měli v druhé polovině 20. let poměrně vysoké výnosy.

Podle údajů výše uvedené dotazníkové akce dosahovaly v české řepařské oblasti výnosy cukrové řepy v průměru let 1926—1930 v zemědělských závo-
dech o výměře 2—5 ha 303,3 q/ha, v závodech o výměře 5—20 ha 324,3 q/ha. Nejvíce však používaly průmyslových hnojiv statky a velkostatky, které již před 1. světovou válkou jimi cukrovku pravidelně přihnojovaly. Statky o výměře 20—100 ha spotřebovaly na ha zemědělské půdy ročně 333 kg a velkostatky 551 kg průmyslových hnojiv. Na velkostatcích však téměř polovinu (225 kg) představovalo vápno, které v ostatních kategoriích zemědělských závodů bylo málo používáno. Nejvyšší výnosy 337,9 q/ha dosahovaly ve 20. letech, na rozdíl od předválečného období, statky o výměře 20—100 ha. Výnosy na velkostatcích klesly 318,2 q až na třetí místo. (Výrobní podmínky, 1935, str. 89; 122).

Nespornou zásluhu o zintenzívnění českého řepařství mělo i šlechtění odrůd posílené zřízením několika šlechtitelských stanic. Byly vypěstovány a rozšířeny

I. Osevní plocha cukrovky v Čechách a celém Československu. — The areas under sugar beet in Bohemia and in whole Czechoslovakia

Rok	Čechy		ČSR	
	ha	% celkové osevní plochy	ha	% celkové osevní plochy
1920	111 265	4,26	209 929	3,23
1921	117 560	4,29	221 044	3,25
1922	108 263	3,90	210 246	3,13
1923	120 036	4,87	232 453	3,92
1924	146 074	6,00	302 681	5,10
1925	142 642	5,80	307 448	5,20
1926	135 636	5,50	277 797	4,70
1927	138 290	5,61	294 231	4,97
1928	114 776	4,61	257 375	4,29
1929	113 089	4,56	246 340	4,00
1930	111 365	4,52	224 030	3,84

kvalitní domácí odrůdy cukrové řepy. V Čechách se sklízely tři čtvrtiny produkce semene cukrovky celé republiky. Před válkou silně rozšířený dovoz semene ze sousedního Německa se značně omezil, i když dovoz v rámci celé republiky ještě převažoval nad vývozem. Již od r. 1922 se podařilo obnovit tradičně vysokou cukernatost české cukrové řepy, jež patřila k jejím hlavním přednostem.

Vlivem rozdílných povětrnostních podmínek výnosy v jednotlivých letech značně kolísaly. Jejich vývoj i vývoj celkové řepné produkce zachycuje tab. II.

Jak vyplývá z uvedených údajů, bylo v druhé polovině 20. let dosaženo značně vyšších výnosů než v první polovině. Díky tomu se přes omezování osevní plochy sklízelo také více cukrovky než v předcházejícím pětiletí. Nejvyššího výnosu 307 q/ha dosáhli čeští řepaři v r. 1925, kdy sklizeň dostoupila meziválečného maxima 43 mil. q. Srovnání s předválečným obdobím ukazuje, že ani v době největšího poválečného rozkvětu v letech 1924 a 1925 nepřekročila česká řepná produkce předválečné maximum r. 1905 (48,6 mil. q), ale pohybovala se zhruba na úrovni posledních čtyř předválečných let, kdy již bylo pěstování cukrovky poněkud omezeno.

Všimněme si nyní podrobněji, kde se v Čechách pěstovala cukrovka a které skupiny zemědělských závodů ji sely nejvíce. Produkce cukrové řepy se soustřeďovala v řepářské výrobní oblasti, v níž se přesto, že zahrnovala jen pětinu plochy, sklízelo 86 % cukrovky v Čechách. Mimo tuto oblast se nacházely pouze menší plochy v obilnářské oblasti a to na Plzeňsku, Berounsku, Rakovnícku a v povodí Sázavy. Jak ukazují mapy Sedlmeyerovy (1930 str. 25, 27), jedinou významnější změnou proti předválečnému období bylo, že se cukrovka přestala pěstovat ve většině okresů jižních Čech. Naopak se objevila na Klatovsku, Horšovskotýnsku, Falknovsku, Českolipsku a v okolí Stříbra.

Česká řepářská oblast zabírala nejúrodnější část země a táhla se v širokém pásu od Mostu a Litoměřic na severu Čech až k Jaroměři a Vysokému Mýtu

II. Výnosy a produkce cukrové řepy v letech 1920—1930. — Sugar beet yields and production in the period from 1920 to 1930

Rok	Výnos q/ha		Celková sklizeň v tis. q	
	Čechy	ČSR	Čechy	ČSR
1920	221,4	228,2	24 634	47 805
1921	198,0	185,1	23 276	40 717
1922	262,6	249,5	28 407	52 401
1923	254,9	259,2	30 654	60 244
1924	288,0	276,8	42 317	83 744
1925	307,2	295,2	43 821	90 748
1926	243,2	243,1	31 927	65 991
1927	281,9	276,4	38 968	79 589
1928	261,9	242,3	30 055	62 261
1929	273,7	252,6	30 938	62 092
1930	295,2	287,0	38 862	64 213

ve východních Čechách. Osu oblasti tvořil tok Labe. Nejintenzivněji se řepářilo ve středních Čechách, kde v soudních okresech Slaný, Velvary, Kladno, Kralupy, Praha-sever, Praha-východ, Brandýs n. L., Benátky, Ml. Boleslav, Nymburk, Č. Brod, Kouřim pěstovali zemědělci cukrovku na více než 21 % orné půdy. V tomto typicky řepářském pásmu Čech dosahovali také rolníci nejvyšších výnosů. Nižší intenzitu mělo pěstování řepy ve východní části Polabí a v dolním Poohří, kde se podíl cukrovky na orné půdě pohyboval od 10 do 20 %.

Pěstování cukrovky bylo značně náročné a tak i v řepářské oblasti ji sela jen polovina všech zemědělských závodů. Parcelová hospodářství pěstovala řepu z 24,2 %, drobná rolnická hospodářství z 69,7 % a střední z 80,5 %. Statky a velkostatky nepěstovaly řepu jen tam, kde byly špatné možnosti dopravy do cukrovarů.

Hlavní ukazatel intenzity pěstování cukrovky — podíl na orné půdě — stoupal s velikostí zemědělského závodu. Diference v podílu cukrovky na celkovém osevu byla v jednotlivých skupinách zemědělských závodů ze všech ploidin největší. Podrobnější obraz poskytuje tab. III.

III. Osev cukrovky, její podíl na orné půdě a výnos v jednotlivých skupinách závodů české řepářské oblasti r. 1930. — Sugar beet sowing; its proportion in arable land, and its yields in different groups of farms in the Bohemian beet-growing region in the year 1930

Výměra závodů v ha	Osev	Podíl na orné půdě v %	Výnos v ha
do 2	4 168	8,45	316,0
2— 5	14 991	12,1	303,3
5— 20	30 882	12,1	324,3
20—100	29 721	17,1	337,9
nad 100	10 345	21,7	318,2

Z uvedených údajů vyplývá, že v řepářské oblasti se na pěstování cukrovky nadále nejvíce specializovaly velkostatky. Nejvíce ji však produkovaly statky o výměře 20 až 100 ha, které pěstovaly cukrovku na velké výměře a dosahovaly nejvyšších výnosů. Na druhém místě stála střední rolnická hospodářství o výměře 5—20 ha a teprve na třetím velkostatky. Řepářství mělo tedy v Čechách poměrně širokou základnu. Rozhodujícím činitelem se staly statky patřící ekonomicky agresivní agrární buržoazii.

Čechám patřilo klíčové místo v pěstování řepy v celé republice; v letech 1922—1925 produkovaly plnou polovinu řepné produkce republiky. V následujícím čtyřletí (1926—1929) se podíl české produkce zmenšil na 48,5 % vlivem rozšiřování cukrové řepy na Slovensku, ale počátkem 30. let znovu překročil 50 % celostátní produkce. Hektarové výnosy v Čechách značně převyšovaly celostátní průměr a byly od poloviny 20. let zhruba na stejné výši jako na Moravě. Morava převyšovala však Čechy o 0,9—2,2 % v podílu cukrovky na celkové osevní ploše. Intenzita pěstování cukrovky byla tedy v Čechách poněkud nižší než na Moravě.

Čechy měly hlavní podíl na tom, že Československá republika se stala prvořadou řepářskou a cukerní velmocí. V r. 1925 stála ČSR s 16 % podílem na druhém místě ve světové výrobě řepy za Německem s 18,2 %. V r. 1927 ji odsunul na třetí místo Sovětský svaz. Pokud šlo o hektarové výnosy, předstihovalo Československo po celá 20. léta všechny významné světové producenty cukrové řepy. V průměru let 1925–1929 dosahovalo 262,8 q, zatímco Německo 260,1 q, Francie 237,7 q, Polsko 203,0 q a USA 244,4 q. Československo tedy představovalo ve 20. letech špičku světového řepářství.

KONJUKTURA CUKROVARNICTVÍ A EXPORT CUKRU

Síla a rozkvět pěstování řepy byly nerozlučně spojeny s vyspělým cukrovarnictvím a prudkým růstem cukerní výroby v první polovině 20. let. Po vzniku republiky zůstalo na území Československa 86 % cukrovarů a asi 80 % výrobní kapacity bývalé monarchie. Zvláště český cukrovarnický průmysl se dokázal rychle přizpůsobit nové situaci, prosadil se znovu na mezinárodních trzích a stupňoval svou výrobu. Zatímco v kampani r. 1919/20 dosahoval podíl Československa na světové výrobě cukru jen 3,1 %, v r. 1925 stoupl na 6,1 %. V polovině 20. let se jen třetina vyrobeného cukru konzumovala doma, dvě třetiny se vyvážely. Československo bylo největším vývozcem řepného cukru a po Kubě a Jávě třetím největším vývozcem cukru vůbec. Export dosáhl svého vrcholu ve výrobním roce 1925/26, kdy se vyvezlo 10 840 705 q cukru v hodnotě suroviny. Vyvážel se především rafinovaný cukr, který si získal díky své kvalitě dobrou pověst na cukerních trzích. Vývoz suroviny představoval jen 247 tisíc q.

V porovnání s počátkem 20. stol. se zvýraznil exportní charakter cukerní výroby. Proti předválečné polovině byly vyváženy dvě třetiny produkce. Značně se změnilo i územní rozložení odbytišť českého cukru. Tradiční vývoz do bývalých zemí monarchie a na Balkán se stále zmenšoval. Větší množství cukru přicházelo pouze do Rakouska, které bylo třetím největším importérem československého cukru. Zhruba dvě třetiny vývozu šly do zemí západní a severní Evropy a do zámoří. Český cukr se vyvážel jednak do tradičních odbytišť, jakými byla Velká Británie a Švýcarsko, jednak nacházel nové trhy v zámoří, v severní Evropě a později i v Pobaltí. Statistika vývozu československého cukru podle místa určení ukazuje, že ve výrobním roce 1925/26 byl na prvním místě tranzitní sklad Hamburk s 3529 tisíci q, na druhém Velká Británie s 1900 tisíci q a na třetím tranzitní sklad Terst s 1759 tisíci q. Dále následovaly Švýcarsko, Rakousko, Itálie, Turecko, Německo, Britská východní Indie a řada dalších zemí importujících méně než 100 tisíc q československého cukru. Klíčové místo v exportu náleželo Hamburku. Česká řepářská oblast s ním měla velmi dobré dopravní spojení, což ji skýtalo značné výhody proti Moravě a Slovensku.

V polovině 20. let se mezinárodní cukerní trhy nasýtily, začala se projevovat nadprodukce a ceny cukru šly rychle dolů. Cena 1 q suroviny loco Ústí poklesla z 315 Kč r. 1924 na 130 Kč r. 1930. Československý export za této situace jen s velkými obtížemi udržoval svá odbytiště proti konkurenci třtinového cukru z Kubu a Jáv, jehož výrobní náklady byly nižší. Velmi těžce byl postižen, když v květnu 1928 britská vláda zavedla diferencovaná cla, která zvýhodňovala dovoz suroviny a ztěžovala dovoz rafinovaného cukru, který přicházel především z Československa. Během jednoho roku československý vývoz

cukru do Velké Británie poklesl téměř na polovinu a Československo stálo tváří v tvář prudké a hluboké cukerní a řepařské krizi. Během několika let se cukerní export zcela zhroutil. V kampani 1933/34 dosahoval vývoz jen 1,6 mil. q a osevní plocha se v Čechách snížila na 58 % předkrizové rozlohy. Z této krize, která trvala po celá 30. léta, se již české cukrovarnictví a řepařství nevzpamatovaly a nenabýly již nikdy takového rozmachu jako v letech 20. nebo na počátku 20. stol.

MÍSTO CUKROVKY V EKONOMICE ZEMĚDĚLSKÝCH ZÁVODŮ

Cukrová řepa nebyla jen jednou z hlavních plodin úrodných oblastí středních Čech a Polabí, nýbrž byla do vypuknutí agrární krize doslova pilířem prosperity velkých a středních řepařských hospodářství. Peníze z prodeje cukrovky tvořily významnou položku v příjmech závodů. Ceny za řepu dodanou cukrovarům byly od r. 1923 do r. 1928 díky zhodnocení Kč velmi příznivé, i když nominálně byly nižší než počátkem 20. let. V období 1920—1927 kolísaly ceny cukrovky za 1 q mezi 33 a 15,50 Kč a v jednotlivých letech dosahovaly výše uvedené v tab. IV.

Od r. 1928 nastal v souvislosti s vypuknutím řepařské krize značný pokles cen, který přešel na počátku 30. let v jejich úplné zhroucení. V průběhu krize se ceny snížily až pod výrobní náklady, jež se pohybovaly mezi 14 a 16 Kč. Samostatné pěstování cukrovky přestalo být rentabilní.

IV. Ceny cukrovky v Čechách v letech 1919—1932. — Sugar-beet prices in Bohemia in 1919—1932

Rok	Kč	Rok	Kč
1919	16,60	1926	15,50
1920	33,50	1927	18,50
1921	26,00	1928	16,30
1922	20,00	1929	16,00
1923	18,00	1930	14,70
1924	23,00	1931	13,90
1925	20,00	1932	12,00

Příjem za cukrovku z 1 ha zemědělské půdy dosahoval v české řepařské oblasti podle výsledků dotazníkové akce pro léta 1926—1929 867 Kč. Cukrovka zajišťovala plných 19 % příjmů zemědělských závodů a stála, pokud šlo o podíl na celkovém příjmu na prvním místě mezi všemi vyráběnými produkty. Vzhledem k tomu, že do průměru byly počítány i závody, které řepu nepěstovaly, byl skutečný příjem závodů pěstujících cukrovku značně vyšší. Navíc jsou v sledovaném období zahrnuty již i dva krizové roky. Pro období roz-

květu řepařství, tj. pro léta 1924—1928 nemáme k dispozici podobné údaje. Lze však odhadnout, že v této době příjmy z cukrovky dosahovaly u závodů pěstujících cukrovku třetinu celkových příjmů; jinak pouze v obilnářské oblasti dosahovaly 3 %.

V jednotlivých skupinách zemědělských závodů byl finanční přínos řepy různý. V základní tendenci stoupal s velikostí zemědělských závodů. Podle údajů dotazníkové akce představoval na 1 ha zemědělské půdy peněžní příjem z cukrovky ve skupině hospodářství do 2 ha 654 Kč, 2—5 ha 765 Kč, 5 až 20 ha 761 Kč, 20—100 ha 1091 Kč a u velkostatků nad 100 ha 1062 Kč. (Výrobní podmínky, 1935, str. 153—164.) Největší finanční přínos z pěstování řepy měly tedy statky a velkostatky v letech 1923—1928. Ve všech závodech, které cukrovku pěstovaly, zvyšoval příjem za ni značně jejich příjmovou hladinu.

Význam cukrovky netkvěl však jen ve vysokých příjmech za řepu dodanou do cukrovarů. Pěstování cukrovky ovlivňovalo velmi silně i chov hospodářského zvířectva. Vedlejší produkty při sklizni a zpracování řepy rozšiřovaly základnu pro intenzivní mlékaření v této oblasti. Podle názoru odborníků poskytovaly tyto vedlejší produkty z 1 ha tolik krmných hodnot jako červený jetel. Melasy se používalo ke zchutňování méně hodnotné objemové píce. Chrást se v malých rolnických hospodářstvích do 5 ha většinou zkrmoval v čerstvém nebo zaváděm stavu. Větší hospodářství chrást silážovala. Silážovaný chrást a hlavně silážované cukrovarnické řízky umožňovaly udržet vyšší dojivost i v zimě, kdy nebylo zelené krmivo a za mléko se více platilo. Podle průzkumu T u k a l a (1935) na politickém okrese Poděbradském všichni dodavatelé řepy odbírali řízky poskytované jim protihodnotou v rozsahu asi 60 % váhy dodané cukrovky. Kromě toho 50 % řepářů ještě řízky přikupovalo, v poměru k rozloze obhospodařované půdy nejvíce malá hospodářství do 5 ha. Vedlejší produkty při zpracování cukrovky velmi významně přispívaly k tomu, že přes malou rozlohu luk a pastvin měla česká řepářská oblast vyspělé dobytkářství a příjmy z produkce mléka stála na druhém místě mezi výrobními oblastmi Čech.

ÚSTŘEDNÍ JEDNOTA ŘEPAŘŮ

Charakteristickým jevem českého řepářství bylo, že v něm velmi důležitou roli hrála početná a vlivná organizace řepářů. S tak vlivnou a početně silnou zájmovou organizací nesetkáváme se v žádné jiné zemi pěstující cukrovku. Jednota řepářů vznikla již r. 1902 a získala si mezi pěstiteli prestiž v bojích proti ražónování dodávek, za vyšší ceny a jednotné podmínky prodeje řepy. Ještě před první světovou válkou byly cukrovary donuceny uznat v r. 1908 přejmenovanou Ústřední jednotu řepářů pro Království české za partnera při jednání o kolektivních podmínkách prodeje cukrové řepy.

Po vzniku republiky se čeští řepaři spojili r. 1920 s řepaři na Slovensku a Slezsku a v následujícím roce i na Moravě v celostatní Ústřední jednotu řepářů československých (ÚJR). Zemské jednoty si však udržely více méně samostatné postavení. Česká, slovenská a slezská zemská jednota úzce spolupracovaly, moravská postupovala pod vlivem V. Stoupala většinou zcela samostatně. Řepaři měli nejlépe organizovanou a také nejpočetnější organizaci pěstitelů. V 20. letech sdružovala dvě třetiny všech řepářů. Počet členů Ústřední jednoty řepářů v Čechách dosahoval podle výroční zprávy z r. 1923 59 tisíc, počet místních organizací 1604. Organizovaní řepaři odevzdávali jednotě tzv. organizační příspěvek, který činil v r. 1925 12 haléřů, v následujícím roce 10 haléřů a od r. 1927 7 haléřů z jednoho q řepy dodané do cukrovaru. Tyto příspěvky tvořily základ finanční síly řepářské organizace. Předsedou Ústřední jednoty byl od r. 1908 do r. 1923 vůdce agrární strany A. Švehla, potom statkář F. Mašín. Výkonným řídícím orgánem bylo předsednictvo, jež od počátku 20. let mělo stabilní složení: předseda F. Mašín (od r. 1923), místopředsedové V. Udržal, B. Novák, jednatel V. Douša a pokladník J. Fanta. Všichni členové předsednictva byli statkáři. Z šestnáctičlenného představenstva bylo patnáct statkářů. Organizace řepářů měla tedy velmi širokou členskou základnu, ale rozhodovala v ní pouze agrární buržoazie politicky úzce spjatá s agrární stranou.

Hlavní činnost Ústřední jednoty se zaměřovala na každoroční jednání o podmínkách prodeje cukrové řepy se zástupci Ústředního spolku cukrovarnického později cukerního kartelu. Vedle cen řepy obsahovaly dohody ustanovení o podmínkách přijímání řepy v cukrovarech, poskytování řízků a o cenách melasy.

Od r. 1923 se uplatňovaly vedle pevných cen i ceny pohyblivé. Pevné ceny byly stanoveny již při uzavírání dohody, pohyblivé měly být určeny až při dodávce řepy do cukrovarů podle cen cukru na pražské burze. Pěstitelé se museli na jaře rozhodnout pro jednu z obou forem. Dohodami byly určovány ceny veškeré řepy, tedy i té, kterou dodávali řepaři, jež nebyli členy Ústřední jednoty. Od vzniku republiky se Ústřední jednota snažila, aby pěstitelé dodávali řepu do cukrovarů jen jejím prostřednictvím. Zcela se jí to nepodařilo, dosáhla však toho, že r. 1927 již 65 % řepy prodávali pěstitelé v Čechách jejím prostřednictvím. Ústřední jednota řepařů přestala být pouze zájmovou a odbornou organizací pěstitelů řepy a stále více se stávala určitým typem řepářského kartelu, v němž rozhodovali velcí pěstitelé.

V první polovině 20. let Ústřední jednota velmi vehementně a vytrvale propagovala tzv. porolničování cukrovarů. Získávala pro rolnické cukrovary akcionáře a sama zakládání těchto cukrovarů finančně dotovala. Statkáři a velcí sedláci, kteří kupovali nejvíce akcií, se chtěli podílet na ziscích cukrovarnické výroby. Pro drobné pěstitelé však rolnické cukrovary, jak ukázala zkušenost druhé poloviny 20. let, žádné řešení nepředstavovaly.

Vedle tohoto zaměření prováděla ÚJŘ poradenskou a osvětovou činnost, podporovala výzkum pěstování a využitování řepy, získávala pro řepáře subvence a zastupovala je při jednání se státními úřady i na mezinárodním fóru.

V Ústřední jednotě řepařů nebyli sdružení málo početní němečtí pěstitelé, kteří se organizovali v Deutsche Rübenverwertungsgenossenschaft se sídlem v Mostě. R. 1926 z Ústřední jednoty odešla malá část klerikálně orientovaných řepařů, kteří založili Sdružení řepařů. To však získalo členy především na Moravě, v Čechách se uchytilo jen na Královéhradecku a Čáslavsku a zprostředkovávalo prodej pouze 1,5 % řepy dodávané cukrovarům. O vybudování vlastních organizací řepařů se s malým zdarem snažili i národní socialisté a sociální demokraté. Komunisticky orientovaní drobní pěstitelé zůstávali členy Ústřední jednoty a snažili se uvnitř budovat levicově organizované buňky.

Celkem si Ústřední jednota řepařů udržela během 20. let postavení monopolní zájmové organizace českých řepařů. Úzké spojení s agrární stranou se v této době ještě posílilo. Od r. 1926 všichni vedoucí funkcionáři Ústřední jednoty byli aktivními agrárníky. Předsednictvo agrární strany rozhodovalo o obsazování vedoucích funkcí a také rovnalo rozpory ve vedení organizace. Ústřední jednota byla nejsilnější odbornou organizací agrární strany a hlavně její zásluhou byli střední a také většina drobných pěstitelů politicky pod vlivem agrárníků. V samotné agrární straně zaujímalí řepaři jako A. Švehla, F. Udržal a B. Bradáč čelné a vlivné funkce. Dosud neprozkoumanou otázkou je, do jaké míry a jakým způsobem se finanční prostředky akumulované v řepářských závodech podílely na expanzi agrární kapitálové skupiny.

Rozkvět řepářství a vyšší příjmy z něho umožňovaly ve 20. letech hospodářský a sociální vzestup zemědělců zabývajících se pěstováním řepy. Vedl i k rychlejšímu vzestupu výroby v řepářské oblasti ve srovnání s ostatními výrobními oblastmi Čech. Konjunktura řepářství měla však labilní základy a trvala krátkou dobu. Agrární krize, která propukla v r. 1928, postihla ze všech oborů zemědělské výroby nejsilněji právě řepářství. Touto otázkou, stejně jako několika dalšími problémy, souvisejícími s činností ÚJŘ a vlivem pěstování cukrovky na sociální postavení vesnického obyvatelstva, se zabývám v rozsáhlé studii Řepářská a obilní krize v Československu (1928–1933), která vyjde ve Sborníku historickém 1974.

Literatura

- BRDLÍK V., 1927, Ekonomické hranice čs. řepářství a cukrovarnictví v světové soutěži cukru. Zemědělský archiv, str. 203 ad.
- OSAULENKO K., 1932, Přesuny zemědělských ploh, jednotlivých kultur a osevních ploh v Československu. Zemědělský archiv, str. 402 ad.
- REICH R., 1934, Základy organizace zemědělství Československé republiky. Praha.
- SEDLMEYER K., 1930, Die Zuckerrübe in Böhmen. Praha.
- TUKAL J., 1935, Ekonomický průzkum zemědělské výroby politického okresu Poděbradského. I., Praha.
- VILIKOVSKÝ V., 1936, Dějiny zemědělského průmyslu v Československu. Praha.
- Československá statistika, sv. 87, část I. Praha 1933; sv. 115, část I., Praha 1935.
- Dvacet let československého zemědělství. Praha 1938.
- Statistická příručka RČS. III. Praha 1928; IV. Praha 1932.
- Věstník Ústřední jednoty řepářů 1919—1930.
- Výrobní podmínky, organizace a výsledky zemědělských závodů v Československu. Praha 1935.
- Zemědělský archiv 1926, č. 7—8. Zpráva o vývoji cukerní produkce.
- Zprávy SÚS, 1922—1931.
- Státní ústřední archiv, zem. lesn. odděl., f. ÚJŘ.

Došlo dne 27. 6. 1972

K vývoji českého řepářství v letech 1920 až 1930

Největšího rozšíření dosáhlo české řepářství koncem 19. a začátkem 20. století. Během prvé světové války a v prvních poválečných letech však silně upadlo. Nový rozkvět řepářství nastal až od r. 1923 a umožnil ho vysoký export cukru, který v polovině 20. let zajišťoval odbyt více než dvou třetin cukerní produkce. V letech vrcholné řepářské konjunktury (1924—1925) se podílela v Čechách cukrovka 6 % a samotné řepářské oblasti 16 % na celkové osevní ploše. Nejvíce síly cukrovku velkostatky. Pokud však šlo o celkovou produkci byla nejvyšší na statcích o výměře 20 až 100 ha. Čechy produkovaly plnou polovinu celé řepné výroby republiky a představovaly špičku světového řepářství, neboť v hektarových výnosech předstihovaly všechny významné světové producenty řepy: Německo, Sovětský svaz, Francii, Polsko i USA.

Příjem za prodej cukrovky tvořil v době konjunktury třetinu všech příjmů řepářských závodů a byl základem jejich hospodářské prosperity. Vedlejší produkty při sklizení a zpracování cukrovky zajišťovaly krmivovou základnu pro intenzivní mlékaření.

V činnosti Ústřední jednoty řepářů, která sdružovala dvě třetiny pěstitelů řepy, se dostala jednoznačně na první místo starost o odbyt. Vedení jednoty bylo v rukou statkářů z Polabí a středních Čech.

О развитии чешского свекловодства в 1920—30 гг.

Чешское свекловодство достигло наибольшего распространения в конце 19-го и в начале 20-го веков. Во время I мировой войны и в послевоенные годы, однако, оно пришло в упадок. Новый расцвет свекловодства наступил лишь в 1923 г. благодаря большому экспорту сахара, который в первой половине 20-х лет обеспечил сбыт более двух третей сахарной продукции. В годы наибольшей свекольной конъюнктуры (1924—25) сахарная свекла занимала в Чехии 6 %, а сама свекловодческая область 16 % от общей посевной площади. Больше всего сеяли свеклу крупные имения. Но что касается валовой продукции, она была наибольшей в хозяйствах, располагающих площадью от 20 до 100 га. Чехия производила полную половину всей свекольной продукции республики, находясь на самом высоком уровне мирового свекловодства, так как ее погектарные урожаи превосходили всех крупных мировых производителей свеклы: Германию, Советский Союз, Францию, Польшу и США. В период конъюнктуры поступления от продажи сахарной свеклы составляли одну треть всей прибыли свекловодных заводов, являясь базой их экономического благосостояния. А побочные

продукты уборки и переработки свеклы обеспечивали кормовую базу интенсивного молочного производства. В деятельности Центрального союза свекловодов, объединяющего две трети свеклосеятелей, на первый план выступала проблема сбыта. Руководство Союза находилось в руках землевладельцев из Эльбской области и Центр. Чехии.

On the Development of Czech Beet-Growing in the Period from 1920 to 1930

Czech beet-growing reached its peak at the end of the 19th, and at the beginning of the 20th century. However, during World War I and in the first post-war years it suffered a severe decline. A new period of the prosperity of beet-growing came only in 1923; this was due to a high level of the exportation of sugar representing two thirds of sugar production in the middle twenties. In the years of the greatest sugar beet boom (1924–1925), sugar beet shared 6% of the total area under crops in Bohemia (in the beet-growing region this proportion was even 16%). Large country estates had the largest areas under sugar beet. However, as to the over-all production, farms from 20 to 100 hectares reached the top level. Bohemia produced a half of the total beet production of the Czechoslovak Republic, and represented the peak in world beet-growing: the per-hectare yields in Bohemia were higher than in all other important world producers of beet (Germany, Soviet Union, France, Poland and U. S. A.).

The proceeds from sugar beet sales represented one third of the total income of beet-growing farms in the period of beet-growing boom; in this way, sugar beet was the basis of the economic prosperity of these farms. Side products from the production and processing of sugar beet represented a good fodder basis for intensive dairying.

The marketing of sugar beet prevailed in the activities of the Central Association of Beet-Growers, representing two thirds of beet producers. The leading positions in the association were held by landowners from the Elbe basin and from central Bohemia.

Zur Entwicklung des tschechischen Rübenbaus in den Jahren 1920 bis 1930

Die größte Verbreitung des tschechischen Rübenanbaus erfolgte Ende des 19. und anfangs des 20. Jahrhunderts. Jedoch dieser verkam stark im Laufe des ersten Weltkrieges und in den ersten Nachkriegsjahren. Ein neuer Aufschwung des Rübenanbaus erfolgte erst seit dem J. 1923 und wurde durch den hohen Zuckerexport ermöglicht, der in der Hälfte der zwanziger Jahren den Absatz von mehr als von zwei Dritteln der Zuckerproduktion sicherstellte. In den Jahren der Rübenanbauspitzenkonjunktur (1924–1925) beteiligte sich in Böhmen die Zuckerrübe mit 6% und die Rübenanbaugebiete allein mit 16% an der gesamten Anbaufläche. Was jedoch die Gesamtproduktion anbelangt, war diese die höchste auf Gütern mit einer Fläche von 20 bis 100 ha. Böhmen produzierte eine volle Hälfte der ganzen Rübenproduktion der Republik und stellte die Spitze des Rübenanbaus dar, da es in Hektarerträgen alle bedeutenden Weltrübenproduzenten wie Deutschland, die Sowjetunion, Frankreich, Polen sowie die U. S. A. überholte.

Das Einkommen für den Zuckerrübenverkauf bildete zur Konjunkturszeit ein Drittel sämtlicher Einkommen der Rübenanbaubetriebe und war die Basis ihrer wirtschaftlichen Prosperität. Die Nebenprodukte bei der Zuckerrübenenernte und -verarbeitung sicherten die Futtergrundlage für eine intensive Milchwirtschaft.

In der Tätigkeit der Zentralunion der Rübenanbauer, die zwei Drittel der Rübenbauer vereinigte, gelang eindeutig die Sorge um den Absatz auf die forderste Stelle. Die Leitung der Union war in den Händen der Gutsbesitzer aus dem Elbegebiet und aus Zentralböhmen.

Adresa autora:

Dr. Vlastislav Lacina, CSc., Ústav československých a světových dějin ČSAV, Praha 1 — Hrad

Rukopis odevzdán k tisku 5. 9. 1973 — Podepsáno k tisku 8. 1. 1974